

Федоренко А. В.,

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу фінансів реального сектору
ДУ “Інститут економіки
та прогнозування НАН України”

НЕДЕРЖАВНИЙ ПЕНСІЙНИЙ ФОНД: ВИПЛАТА ПЕНСІЇ НА СТРОК ОЧІКУВАНОЇ ТРИВАЛОСТІ ЖИТТЯ

Розглянуто питання вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення через недержавний пенсійний фонд шляхом урізноманітнення варіантів виплати пенсії на визначений строк. Запропоновано новий порядок обчислення суми пенсійної виплати на термін очікуваної тривалості життя учасника пенсійного фонду. Обґрунтовано необхідність нормативного закріплення запропонованого механізму в законодавстві з накопичувального пенсійного забезпечення.

The issues of improving private pensions through the private pension fund by diversifying the choices of pension payments for defined period are analyzed. The new procedure for calculation the sum of pension payments during the period of life expectancy of pension fund participant is proposed. The conclusions on the necessity of legislative regulation of these mechanisms in pay-as-you-go system legislation are drawn.

Ключові слова: довічна пенсія, недержавний пенсійний фонд, очікувана тривалість життя, пенсійна виплата, пенсія на визначений строк.

Пенсійна реформа — і як завдання державної політики¹, і як спосіб удосконалення пенсійної системи в процесі її розвитку — в частині, що стосується накопичувальної системи пенсійного страхування, вимагає вирішення великої кількості практичних питань, зокрема законодавчого забезпечення пенсійного реформування, створення необхідної інституційної інфраструктури, розробки програмного забезпечення, пошуку джерел фінансування, визначення кола застрахованих осіб та етапів їх залучення до накопичувальної системи. Важливе місце серед цих питань посідає ефективне управління пенсійними активами, збереження й примноження пенсійних накопичень, причому не лише на етапі сплати страхових внесків, а й протягом усього терміну здійснення пенсійних виплат. Вирішенню зазначеного питання може сприяти розширення конкурентного середовища в цій сфері шляхом залучення недержавних пенсійних фондів (далі — НПФ) до обслуговування учасників накопичувальної системи пенсійного страхування (другий рівень пенсійної системи) на етапі пенсійних виплат, що на сьогодні законодавством

¹ Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : програма економічних реформ на 2010–2014 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf.

не передбачено². Водночас, як показують проведені дослідження й розрахунки, НПФ, завдяки окремим притаманним їм об'єктивним перевагам перед страховими організаціями (неприбутковий статус, повний розподіл чистого інвестиційного прибутку між учасниками фонду, відсутність низки ризиків, що супроводжують страхову діяльність тощо), можуть запропонувати майбутнім пенсіонерам вигідніші економічні умови пенсійного забезпечення, ніж довічні ануїтети, за одночасного дотримання максимальних строків здійснення пенсійних виплат.

Дослідженням проблем становлення й функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні займалися іноземні експерти М. Вінер, Г. МакТаггарт, Г. Хендрікс³ та ін. Окремі підходи до здійснення актуарних розрахунків та розрахунку виплат пенсії на визначений строк висвітлювалися в розробках проектів технічної допомоги USAID, присвячених упровадженню накопичувальної системи недержавного пенсійного забезпечення, котрі й надалі підтримують пенсійну реформу в Україні⁴.

Різні аспекти недержавного пенсійного забезпечення знайшли відображення в публікаціях українських економістів і юристів В. Альошина, А. Бахмача, С. Варфоломеєва, О. Васильченко, Н. Горюк, Є. Григоренка, Д. Леонова, Е. Лібанової, О. Кириленко, Н. Ковальнової, В. Мельничука, А. Нечай, М. Соколик, О. Ткача, Л. Ткаченко⁵ та ін.

² Обслуговування застрахованих осіб на етапі здійснення пенсійних виплат віднесено до виключних повноважень компаній зі страхування життя шляхом укладання договорів виплати довічної пенсії.

³ *Хендрікс Г.* Надлежащее раскрытие информации о деятельности НПФ / Г. Хендрікс ; проект USAID “Развитие рынков капитала” // Финансовые услуги. — 2007. — № 6. — С. 8—11; *Вінер М.* Фінансовий стан пенсійного фонду України у 1991—1998 роках / М. Вінер // Україна: аспекти праці. — 2000. — № 1. — С. 32—43; *МакТаггарт Г.* Заощадити і примножити. Накопичувальні пенсійні фонди в Україні / Г. МакТаггарт ; проект АМР США / PADKO “Впровадження пенсійної реформи в Україні”. — К. : PADKO, 2004; *МакТаггарт Г.* Нагрузку на работодателя необходимо снижать / Г. МакТаггарт // Бизнес. — 2010. — № 32. — С. 24—26.

⁴ Пенсійна реформа в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pension.kiev.ua/>

⁵ *Бахмач А.* Чистая стоимость единицы пенсионных взносов как индикатор эффективности работы НПФ и обязательное условие участия НПФ в системе II уровня / А. Бахмач // Финансовые услуги. — 2008. — № 1—2. — С. 33—45; *Васильченко О.* Пенсії: що нас очікує у 2010—2014 роках, коли все збудеться / О. Васильченко // Главное. — 2010. — № 34; *Горюк Н.* Накопичувальна пенсійна система: перспективи запровадження / Н. Горюк // Пенсійний кур'єр. — 2012. — № 41; *Григоренко Є.* Як у нас розвиваються недержавні пенсійні фонди / Є. Григоренко // Україна Business. — 2008. — № 12—13. — С. 3—5; Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової ; Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. — К., 2010. — 270 с.; *Кириленко О.* Захист пенсійних накопичень у контексті інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів / О. Кириленко, Г. Козак // Фінанси України. — 2012. — № 2. — С. 38—49; *Федоренко А.* Інвестування пенсійних активів: проблеми державного регулювання / А. Федоренко, Д. Леонов, Н. Ковальова // Ринок цінних паперів України. — 2002. — № 11—12. — С. 45—65; *Мельничук В.* Особливий період у мирний час: чому пенсійна реформа спровокувала протести / В. Мельничук // Український тиждень. — 2011. — 27 груд.; *Нечай А.* Актуальні питання фінансового права: правові основи публічних накопичувальних фондів : монографія / А. Нечай. — Чернівці : Рута, 2004. — 376 с.; *Ткач О.* Назустріч майбутньому: путівник по недержавних пенсійних фондах / О. Ткач. — К., 2011. — 234 с.; *Ткаченко Л.* Пенсійна

Незважаючи на закріплення в законодавстві концептуальних засад накопичувального пенсійного забезпечення в Україні та обрання з двох основних систем його здійснення через НПФ (із установленими виплатами і внесками) саме системи з установленими внесками, й досі тривають дискусії щодо напрямів подальшого проведення пенсійної реформи та робляться спроби здійснити ревізію існуючих видів пенсійного забезпечення за участі страхових компаній⁶. Утім, це небезпечно, оскільки законодавство з питань страхування до останнього часу так і не було приведене у відповідність із Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” від 09.07.2003 № 1057-IV, як це передбачалося Прикінцевими положеннями даного закону⁷. Страховики на користь своїх пенсійних продуктів наводять різноманітні аргументи, найважливішим із яких є такий: у разі укладення договору страхування довічної пенсії застрахована особа буде надійно забезпечена пенсійними виплатами протягом свого життя, тоді як виплата пенсії на визначений строк після його закінчення позбавляє учасника НПФ пенсійної підтримки.

Як альтернатива довічної пенсії у статті пропонується модифікований порядок обчислення пенсійних виплат виходячи з очікуваної тривалості життя учасника пенсійного фонду. Цей підхід має дві переваги: 1) здійснення повноцінного (без вилучень) пенсійного забезпечення учасника НПФ протягом усього часу його перебування на пенсії; 2) наближення періоду здійснення пенсійних виплат до очікуваної тривалості життя пенсіонерів відповідної статі й вікової категорії.

Метою статті є обґрунтування розрахунку виплати пенсії на визначений строк із урахуванням показника очікуваної тривалості життя учасника пенсійного фонду для застосування в накопичувальній системі пенсійного страхування як альтернативи виплатам довічних пенсій.

Проблема полягає в тому, щоб запропонувати такий спосіб розрахунку розміру виплат пенсії на визначений строк, який виконував би триєдине завдання:

- 1) максимальне наближення періоду, протягом якого здійснюються пенсійні виплати, до очікуваної тривалості життя окремого пенсіонера;
- 2) оптимальний розподіл (розстрочення й вирівнювання в часі) загальної суми пенсійних виплат із урахуванням початкової суми пенсійних накопичень, суми розподіленого на користь пенсіонера інвестиційного прибутку/збитку на етапі пенсійних виплат та очікуваної тривалості життя;

реформа в Україні: крок уперед, два кроки назад / Л. Ткаченко // Україна: аспекти праці. — 2005. — № 8. — С. 13—18.

⁶ Страховщики рвуться к рулю // Экономические известия, 22.02.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrrudprom.ua/digest/Strahovshchiki_rvutsya_k_rulyu.html; Страховые компании хотят управлять пенсионными активами // Экономические известия, 23.02.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://tristar.com.ua/1/art/strahovye_kompanii_hotiat_upravliat_pensionnymi_aktivami_24181.html.

⁷ Про недержавне пенсійне забезпечення : закон України від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

3) максимізація загальної суми, котру отримає пенсіонер протягом усього часу здійснення пенсійних виплат, виходячи із суми пенсійних внесків та розподіленого на його користь інвестиційного прибутку/збитку.

Завдання зрештою зводиться до забезпечення застрахованій особі більшої пенсійної виплати протягом тривалішого часу за рахунок поєднання переваг кожного способу здійснення пенсійних виплат (пенсії на визначений строк та довічної пенсії) в комбінованому варіанті.

Існуючі варіанти здійснення пенсійних виплат

Законодавство з питань недержавного пенсійного забезпечення передбачає декілька варіантів здійснення пенсійних виплат, таких як виплата пенсії на визначений строк, виплата довічної пенсії, одноразова пенсійна виплата⁸. Законодавство з питань загальнообов'язкового державного пенсійного страхування розширює й конкретизує види виплат довічної пенсії, котрі обов'язково повинні пропонуватись учасникам цієї системи: довічна пенсія з установленим періодом, довічна обумовлена пенсія та довічна пенсія подружжя⁹.

Джерелами пенсійних виплат є кошти накопичувальної пенсійної системи: 1) добровільного недержавного пенсійного забезпечення (третій рівень) та 2) обов'язкового державного пенсійного страхування (другий рівень)¹⁰. На етапі здійснення виплат їхні види відповідно до законодавства розподілені між НПФ, страховими компаніями (СК) і комерційними банками (КБ) (табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл пенсійних виплат за видами між суб'єктами пенсійного забезпечення

Вид пенсійних виплат	Другий рівень	Третій рівень
Виплата пенсії на визначений строк	СК	НПФ
Виплата довічної пенсії	СК	СК
Одноразова пенсійна виплата	СК	НПФ, СК, КБ

Джерело: складено на основі законодавства з питань пенсійного забезпечення.

При цьому пенсійні виплати на визначений строк відповідно до законодавства здійснюються виключно НПФ, довічної пенсії — виключно страховою організацією, одноразові пенсійні виплати — НПФ, страховою компанією, а також, у визначених законом випадках, комерційним банком¹¹.

⁸ Про недержавне пенсійне забезпечення : закон України від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

⁹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. — Ст. 9, ч. 2, п. 1—3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.

¹⁰ Другий рівень пенсійної системи планується запровадити з 1 січня 2014 р.

¹¹ Одноразові виплати з накопичувальної пенсійної системи здійснюються особам після досягнення віку, що надає право на отримання пенсії згідно з пенсійним законодавством, або їхнім спадкоємцям. “Адміністратор, страхова організація або банківська установа здійснює одноразову пенсійну виплату спадкоємцям у строки, визначені цим Законом, якщо протягом цього строку не було накладено заборону на здійснення виплати згідно із законом” (див.: Про

Що стосується одноразової пенсійної виплати, то це швидше виняток, аніж правило: окремий випадок “одноразового” пенсійного забезпечення для цього дослідження практичного інтересу не становить. Два інших види (пенсія на визначений строк і довічна пенсія) заслуговують на особливу увагу, оскільки є певними антиподами та альтернативою під час вибору, що постає перед кожним майбутнім пенсіонером — учасником НПФ у частині добровільного пенсійного забезпечення. Стосовно коштів накопичувальної системи пенсійного страхування слід зазначити, що в застрахованій особи можливості такого вибору немає, а її варто було б передбачити.

Для прийняття обґрунтованого рішення щодо способу здійснення пенсійних виплат майбутньому пенсіонерові треба чітко усвідомити переваги й недоліки кожного з цих способів. У загальному вигляді, якщо абстрагуватися від низки суб’єктивних обставин, плюси й мінуси даних видів пенсійних виплат полягають у такому: пенсіонер отримує меншу щомісячну виплату, але протягом усього життя (довічна пенсія); пенсіонер одержує більшу щомісячну виплату, проте впродовж обмеженого проміжку часу (щонайменше 10 років), встановленого самим учасником фонду (пенсія на визначений строк).

Порядок обчислення суми виплат пенсії на визначений строк

Відповідно до ч. 4 ст. 64 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, розмір пенсії на визначений строк обчислюється за методикою, викладеною в Положенні про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду, затвердженому Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України (*далі* — Положення)¹².

Згідно з Положенням, у разі обрання учасником фонду пенсії на визначений строк адміністратор може зробити прогнозний розрахунок розміру пенсійної виплати, що сплачуватиметься періодично протягом визначеного строку, а також навести приклад розрахунку суми періодичної пенсійної виплати на визначений строк, здійсненого за методикою, викладеною в п. 4.4.4.4 цього Положення, на підставі даних, що зазначаються в договорі.

Розмір пенсії на визначений строк розраховується адміністратором виходячи із суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду (*далі* — ІПР) на день настання пенсійного віку, встановленого учасником¹³, тривалості й періодичності пенсійних виплат, визначених учасником за формулою:

недержавне пенсійне забезпечення : закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. — Ст. 66, ч. 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

¹² Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду : затвердж. розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 20.07.2004 № 1660 ; зареєстр. у Міністерстві юстиції України 06.08.2004 за № 990/9589 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0990-04/print1320829463210277>.

¹³ Учасник НПФ самостійно визначає дату початку здійснення пенсійних виплат із НПФ починаючи з віку, що на 10 років менший від офіційного віку виходу на пенсію.

$$B = \frac{Sr}{n},$$

де B — розмір чергової пенсійної виплати, що нарахована учасникові фонду;
 n — кількість пенсійних виплат, які залишилися до закінчення загального терміну виплати пенсії;

Sr — вартість пенсійних коштів, котрі обліковуються на індивідуальному рахунку учасника на дату розрахунку пенсійної виплати.

На сьогодні розрахунок розміру пенсії на визначений строк у будь-який інший спосіб, ніж визначено Положенням, забороняється.

Розглянемо умовний приклад розрахунку суми щомісячної пенсійної виплати на визначений строк. Вихідні умови:

сума пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному рахунку учасника на дату розрахунку, — 120 тис. грн;

визначений строк здійснення пенсійних виплат — 10 років;

кількість майбутніх пенсійних (щомісячних) виплат, які залишилися до закінчення загального терміну виплати пенсії, — 120.

За таких умов розмір першої нарахованої учасникові фонду суми пенсійної виплати становитиме 1000 грн (120 000 грн / 120 міс.).

Для визначення суми кожної наступної пенсійної виплати потрібно вихідні показники скоригувати на: 1) суму здійсненої пенсійної виплати; 2) суму інвестиційного прибутку/збитку, розподіленого на користь учасника фонду за підсумками звітного місяця; 3) кількість майбутніх пенсійних виплат, що залишилися до закінчення загального терміну здійснення пенсійних виплат.

Для зручності розрахунку візьмемо показник дохідності пенсійних активів на рівні 12 % річних, або 1 % на місяць¹⁴. Припустимо також, що пенсійна виплата здійснюється в перший робочий день місяця, наступного за звітним, тобто вся сума пенсійних накопичень станом на кінець звітного місяця бере участь у розподілі інвестиційного прибутку/збитку, отриманого фондом протягом звітного місяця.

Відповідно сума, яка облікуватиметься на ІПР учасника на початок наступного місяця, становитиме 120 200 грн (120 000 грн — 1000 грн) + + (120 000 грн · 1 %)/100).

Розмір другої пенсійної виплати дорівнюватиме 1010 грн (120 200 грн / 119 міс.).

Таким чином, за умови тривалого терміну здійснення пенсійних виплат і високого рівня номінальної дохідності НПФ (без коригування на показник

¹⁴ Ідеться про номінальну чисту дохідність (із вирахуванням усіх витрат) пенсійних активів НПФ, досягнення якої в довгостроковій перспективі в умовах існуючого рівня інфляції є цілком реальним для більшості пенсійних фондів України. Наприклад, із 63 НПФ, котрі здійснювали діяльність у 2010 р., 17 отримали доходи на рівні, що перевищує 20 % річних, а 35 — вищі за 12 % за інфляції у 2010 р. 9,1 %.

інфляції) абсолютний розмір суми щомісячної пенсійної виплати зростатиме в часі при одночасному збільшенні загальної суми пенсійних накопичень.

Нижче наведено розрахунок середньомісячних виплат за 10 років дії договору про виплату пенсії на визначений строк згідно з існуючим порядком із урахуванням податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) — 15 % від 60 % суми щомісячної виплати (табл. 2).

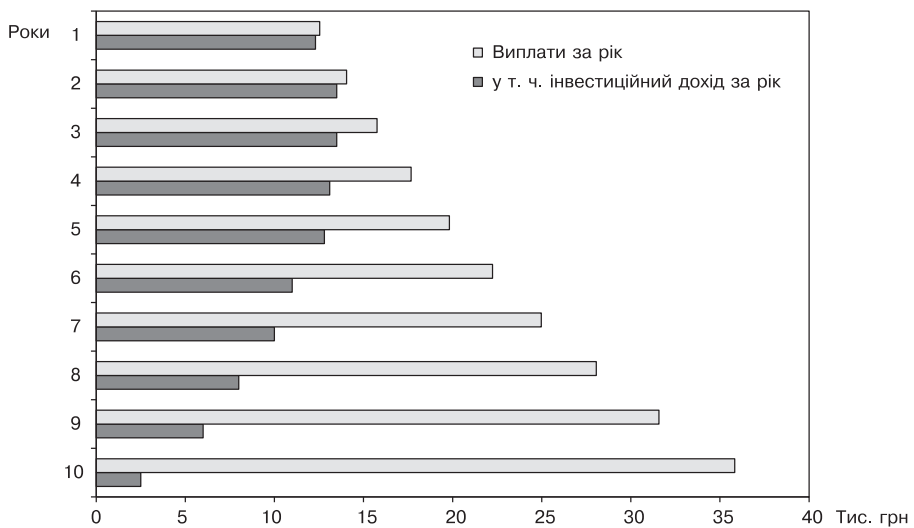
Таблиця 2. Динаміка середньомісячних пенсійних виплат із НПФ за 10 років (із урахуванням інвестиційного доходу та ПДФО), грн*

Рік	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Разом
Середньомісячні пенсійні виплати	1 045	1 171	1 313	1 473	1 652	1 854	2 081	2 338	2 632	2 986	x
Пенсійні виплати за рік	12 542	14 051	15 756	17 670	19 822	22 243	24 971	28 057	31 580	35 827	222 519
Інвестиційний дохід за рік	12 475	13 651	13 513	13 143	12 486	11 478	10 043	8 089	5 508	2 163	102 549

* Для скорочення обсягу таблиці пенсійні виплати в межах 10-річного терміну приведені до середньомісячного рівня в межах кожного року без виділення їх у місячному розрізі.

Джерело: розрахунки компанії з управління активами ПрАТ “КІНТО” (<http://www.kinto.com>).

У графічному варіанті динаміка інвестиційного доходу та пенсійних виплат має такий вигляд (рисунок).

Джерело: розрахунки компанії з управління активами ПрАТ “КІНТО” (<http://www.kinto.com>).

Рисунок. Динаміка середньомісячних виплат пенсії на визначений строк (із урахуванням інвестиційного доходу)

Рисунок демонструє, по-перше, висхідне зростання сум щомісячних пенсійних виплат у міру наближення строку дії договору про виплату пенсії до закінчення (з 1045 грн на місяць у першому році до 2986 грн на місяць у десятому році), що в умовах інфляції дає змогу компенсувати зниження купівельної спроможності грошової одиниці (в нашому прикладі — в межах 11—12 % річних); по-друге, скорочення абсолютного розміру нарахованого (розподіленого) щорічного інвестиційного доходу внаслідок зменшення загальної вартості пенсійних активів у міру здійснення пенсійних виплат (з 12 475 грн на рік до 2163 грн на рік); по-третє, збільшення частки інвестиційного доходу, накопиченого на етапі пенсійних виплат, у загальних обсягах пенсійних накопичень (у наведеному прикладі — з 10,4 до 46,1 %).

До недоліків зазначеного механізму розрахунку щомісячної суми пенсійної виплати слід віднести:

- повне вичерпання ресурсу пенсійних накопичень після здійснення останньої пенсійної виплати та припинення додаткового пенсійного забезпечення учасника фонду за межами 10-річного періоду;

- неможливість для конкретної особи в момент укладання договору заздалегідь визначити оптимальний термін його дії (10, 15, 20 чи більше років), максимально узгоджений із очікуваною тривалістю життя учасника фонду;

- високі ризики недоотримання сум пенсійних виплат учасником фонду в разі смерті до закінчення строку дії договору при його укладенні на тривалий термін (15 і більше років — для чоловіків, 25 і більше років — для жінок).

Частини цих проблем можна уникнути шляхом укладання зі страховою компанією договору страхування довічної пенсії (придбання довічного ануїтету). Однак при цьому виникає низка інших негативних наслідків. По-перше, актуарні розрахунки сум пенсійних виплат в умовах нестійкого фінансового ринку, високого рівня інфляції, недосконалої демографічної статистики та пріоритет комерційних інтересів страховиків перед соціальними інтересами застрахованих осіб призводять до того, що в такі розрахунки закладаються високі рівні фінансових і демографічних ризиків із метою, зокрема, попередження можливих втрат страхових резервів у разі інфляційного або ринкового знецінення вартості активів та “подолання” застрахованою особою терміну очікуваної тривалості життя. На практиці це проявляється в заниженні щомісячних сум пенсійних виплат, за рахунок чого досягається внутрішнє самострахування ризиків отримання страховою організацією фінансових збитків.

По-друге, інвестиційний прибуток від розміщення пенсійних резервів у цьому випадку якщо й коригує майбутні суми пенсійних виплат у напрямку збільшення, то мінімальною мірою, оскільки нараховується застрахованій особі не повністю. При цьому страхова організація може гарантувати

забезпечення інвестиційного доходу за договором страхування на рівні, що не перевищує 4 % річних¹⁵.

По-третє, у разі передчасної смерті застрахованої особи успадкування суми пенсійних коштів, сплаченої за договором страхування довічної пенсії, здійснюється з певними застереженнями й обмеженнями, тобто не повністю.

По-четверте, законодавство з питань страхування до останнього часу не приведене у відповідність із Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”¹⁶, у зв’язку з чим способи здійснення регулярних послідовних страхових виплат у вигляді анuitету, передбачені Законом України “Про страхування” від 04.10.2001 № 2745-III, погано узгоджуються з вимогами законодавства з питань пенсійного забезпечення.

По-п’яте, страхові організації несуть у собі власні високі ризики неплатоспроможності, що засвідчила практика їхньої діяльності в умовах фінансової кризи: частина з них недбало виконувала свої зобов’язання за страховими полісами, про що була попереджена Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України¹⁷.

Як приклад, розглянемо варіант розрахунку пенсійних виплат, котрий пропонує одна зі страхових компаній¹⁸:

сума щомісячного страхового внеску — 28,32 дол. США;

сума щорічних страхових внесків — 320,64 дол.;

термін здійснення страхових платежів — 27 років;

загальна сума страхових внесків — 8657 дол.;

сума щомісячних пенсійних виплат — 100 дол.;

термін здійснення страхових виплат — 15 років;

загальна сума пенсійних виплат — 18 000 дол.;

страхова виплата в разі смерті застрахованої особи під час періоду накопичення — сума фактично внесених страхових платежів без нарахованого на пенсійні активи інвестиційного прибутку.

Аналіз умов програми пенсійного страхування дає підстави для таких висновків:

¹⁵ Про страхування : закон України від 04.10.2001 № 2745-III. — Ст. 9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80/print1343299235272066>.

¹⁶ П. 2 ч. 5 Прикінцевих положень Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” від Кабінету Міністрів України вимагалося “у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом подати до Верховної Ради України пропозиції про внесення змін до законів України “Про страхування”, “Про банки і банківську діяльність” та інших законодавчих актів з метою приведення їх у відповідність з цим Законом...”, що до останнього часу не зроблене.

¹⁷ Учасникам ринку страхових послуг : звернення Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 16.04.2009 № 259 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.dfp.gov.ua/217.html?&tx_ttnews\[tt_news\]=10231&tx_ttnews\[backPid\]=792&cHash=9595b81593](http://www.dfp.gov.ua/217.html?&tx_ttnews[tt_news]=10231&tx_ttnews[backPid]=792&cHash=9595b81593).

¹⁸ Пенсионные программы страхования жизни / СК “АСКА Жизнь” (Украина) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aska-life.com.ua/services/pension.html>.

1) сума щомісячного страхового внеску, який зараховується до річної суми страхових накопичень, зменшується страховою компанією з 28,32 до 26,72 дол. США (320,64 дол. / 12 міс.), тобто вирахування становлять 19,2 дол. на рік (загалом — 518,4 дол.) із кожної застрахованої особи, або близько 6 % загальної суми внесків;

2) на формування пенсійних накопичень застрахованої особи (18 000 дол.) протягом усього періоду сплати страхових внесків (27 років) спрямовується близько 5 % інвестиційного доходу, отриманого від розміщення пенсійних активів;

3) протягом періоду здійснення пенсійних виплат (у нашому прикладі — 15 років) інвестиційний дохід, отриманий на розміщені пенсійні кошти, не розподіляється на користь застрахованої особи та не використовується як джерело пенсійних виплат;

4) за умови нарахування інвестиційного доходу на розміщені пенсійні кошти в розмірі лише 5 % річних (реально значно більше) страховик протягом періоду виплат отримує на свою користь дохід у сумі близько 6,7 тис. дол. США.

За такого підходу пенсійні накопичення учасника недержавного пенсійного забезпечення піддаються потрібному зменшенню в частині інвестиційного прибутку на: 1) суму прибутку, нарахованого на пенсійні активи протягом періоду накопичення пенсійних резервів у частині, що перевищує 5 % річних; 2) всю суму прибутку, нарахованого на пенсійні активи протягом 15-річного періоду пенсійних виплат; 3) суму прибутку, нарахованого на пенсійні активи протягом терміну сплати страхових внесків, у разі смерті застрахованої особи до початку здійснення страхових виплат (на етапі накопичення).

За умови укладення договору страхування довічної пенсії сума щомісячних пенсійних виплат для цього випадку буде ще меншою, оскільки в актуарних розрахунках страховиківі потрібно врахувати ризики “пережиття” застрахованою особою середньої очікуваної тривалості життя.

Усіх цих недоліків можна уникнути в разі застосування розрахунку суми виплати пенсії на визначений строк, яка, з одного боку, ґрунтується на засадах накопичувального недержавного пенсійного забезпечення, притаманних НПФ, а з другого — включає елементи пенсійного страхування, що забезпечуються поступовим поетапним відстроченням терміну закінчення дії договору про виплату пенсії на визначений строк та відповідним збільшенням кількості майбутніх пенсійних траншів у зв’язку зі зростанням очікуваної (статистичної) тривалості життя учасника пенсійного фонду. Робоча назва пенсійної виплати для цілей цього дослідження — “виплата пенсії на термін очікуваної тривалості життя”.

Опис моделі розрахунку виплати пенсії на термін очікуваної тривалості життя

Особа — учасник НПФ, яка бажає перейти на застосування моделі здійснення виплати пенсії на термін очікуваної тривалості життя, укладає

стандартний договір про виплату пенсії на визначений строк із умовою періодичного (але не частіше ніж раз на рік) перегляду терміну дії договору в бік його збільшення з метою приведення тривалості періоду здійснення майбутніх пенсійних виплат у відповідність із середньою очікуваною тривалістю життя осіб певної вікової групи і статі (табл. 3).

Таблиця 3. Середня очікувана тривалість життя за п'ятирічними віковими групами. Міські поселення й сільська місцевість. Чоловіки (2006—2007 рр.)

Вік (вікова група), років (x)	Число осіб, які доживають до початку вікового інтервалу (Ix)	Коефіцієнт дожиття до наступного вікового інтервалу (Px)	Середня очікувана тривалість життя (e_x^0)
60—64	60 698	0,82270	14,45
65—69	50 211	0,77076	11,93
70—74	39 010	0,69970	9,63
75—79	27 603	0,59820	7,59
80—84	16 807	0,48388	5,88
85—90	8 315	0,69285	4,48

Джерело: дані Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України (<http://www.idss.org.ua>).

Такий періодичний перегляд умов договору не суперечить чинному законодавству з недержавного пенсійного забезпечення, котрим передбачена можливість зміни періодичності й тривалості виплат під час його дії. Це також відповідає вимогам пп. 4.4.3.3 і 4.4.3.4 Положення, згідно з якими тривалість і періодичність пенсійних виплат визначаються в договорі самим учасником. При цьому не змінюється формула розрахунку сум пенсійних виплат та відпадає потреба у внесенні змін до чинного законодавства з недержавного пенсійного забезпечення.

Порядок перегляду строку дії договору про виплату пенсії на термін очікуваної тривалості життя розглянемо на прикладі “середньостатистичного” чоловіка-українця, котрий прийняв рішення про отримання пенсії на визначений строк починаючи з 60-річного віку. Для зручності розрахунку (оскільки таблиця побудована на основі п'ятирічних вікових інтервалів) та зменшення обсягу підсумкової таблиці (що для чоловіків може включати понад 40 граф, а для жінок — більш ніж 50) приймемо за частоту перегляду строку дії договору п'ятирічний період.

Згідно з табл. 3, середня очікувана тривалість життя чоловіків, які досягли 60-річного віку, становить 14 років, тобто такий учасник фонду може дожити до 74 років. Отже, перший термін дії договору про виплату пенсії на визначений строк має бути обмежений періодом у 14 років. Відповідно, розрахунок сум щомісячних пенсійних виплат здійснюється виходячи з майбутніх 168 періодів пенсійних виплат (12 місяців · 14 років).

У разі дожиття учасника фонду до 65 років очікувана тривалість його життя становитиме 12 років, тобто збільшиться із 74 до 77 років. Відповідно, загальний термін дії договору має бути переглянутий у бік його подовження ще на три роки — до 17 років (загалом 204 виплати), а кількість майбутніх пенсійних виплат зросте на 36 траншів (12 місяців · 3 роки) та дорівнюватиме 144 виплати (12 місяців · 12 років).

Якщо чоловік доживає до 70 років, він може прожити ще 10 років — до 80-ти. Отже, загальний термін дії договору має бути подовжений ще на три роки — до 20 років (загалом 240 траншів), а кількість несплачених пенсійних виплат сягне 120 (12 місяців · 10 років).

Коли учасникові фонду виповниться 75 років, очікувана тривалість його життя зросте до 82 років, а загальний термін дії договору має бути збільшений до 22 років (усього 264 виплати). При цьому кількість майбутніх виплат становитиме 84 (12 місяців · 7 років).

У разі дожиття до 80 років учасник фонду матиме шанс прожити ще шість років — до 86 років, а термін дії договору має бути подовжений до 26 років (312 виплат). Отже, кількість майбутніх пенсійних виплат сягне 72 (12 місяців × 6 років).

Якщо учасник фонду доживе до 85 років, очікувана тривалість його життя становитиме 90 років, тобто зросте на 5 років. Отже, термін дії договору має бути збільшений до 30 років (360 траншів), а кількість майбутніх пенсійних виплат становитиме 60 (12 місяців · 5 років)¹⁹.

Нижче наведено приклад розрахунку сум щомісячних пенсійних виплат із урахуванням очікуваної тривалості життя учасника фонду — чоловіка, який сплачував внески починаючи із сорокарічного віку до досягнення 60 років за ставкою 7 % суми середньої по Україні заробітної плати. Сума пенсійних накопичень, розрахована на вищенаведених умовах, у разі забезпечення інвестиційного доходу на рівні 12 % річних, на момент досягнення пенсійного віку становитиме 168 000 грн (табл. 4).

Таблиця 4. Розрахунок суми виплати пенсії на термін очікуваної тривалості життя за річної дохідності 12 %, грн*

Рік	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Сума виплат за рік	14 045	15 743	17 647	18 795	9 553	10 704	11 994	13 441	14 555
Інвестиційний дохід за рік	20 042	20 672	21 163	21 472	22 333	23 806	25 310	26 832	28 353

* У зв'язку з великими обсягами цієї таблиці наведено тільки перших дев'ять років здійснення пенсійних виплат.

Джерело: розрахунки компанії з управління активами ПрАТ “КІНТО” (<http://www.kinto.com>).

Запропонований спосіб розрахунку суми щомісячної виплати пенсії на термін очікуваної тривалості життя учасника НПФ відповідної вікової

¹⁹ Для точнішого розрахунку перегляд умов договору про виплату пенсії на визначений строк можна робити щорічно.

категорії і статі має істотні переваги як перед існуючим способом розрахунку суми виплат пенсії на визначений строк, так і перед періодичними регулярними виплатами довічної пенсії у вигляді анuitету. Перед існуючим розрахунком запропонований варіант має такі переваги:

По-перше, методом періодичного перерахунку кількості щомісячних пенсійних виплат, що залишилися до закінчення загального терміну виплати пенсії, досягається поступове наближення (оптимізація) терміну дії договору про виплату пенсії на визначений строк до середньостатистичної очікуваної тривалості життя учасника НПФ відповідної вікової групи і статі. Цим забезпечується максимальний рівень щомісячного пенсійного забезпечення такого учасника з урахуванням усіх компонентів, які на нього впливають, а саме: початкового розміру пенсійних накопичень, що належать учасникові на початок здійснення розрахунку; величини інвестиційного прибутку/збитку, котрий розподіляється протягом терміну дії договору про виплату пенсії на визначений строк; тривалості здійснення пенсійних виплат, визначеної на основі таблиць очікуваної тривалості життя.

По-друге, унаслідок наближення терміну здійснення пенсійних виплат до очікуваної тривалості життя учасника фонду мінімізуються ризики як закінчення дії договору про виплату пенсії на визначений строк задовго до настання смерті учасника фонду (наприклад, у разі обрання учасником мінімально дозволеного законодавством 10-річного строку таких виплат)²⁰, так і виходу терміну дії цього договору далеко за межі фактичної тривалості життя учасника фонду та недоодержання таким пенсіонером значних сум пенсійних накопичень у випадку його передчасної смерті. У результаті застосування запропонованої моделі розрахунку пенсійних виплат число випадків, коли учасник фонду втрачає додаткову пенсію задовго до настання смерті, а також коли на дату смерті значна частина пенсійних накопичень ним так і не була отримана, зменшиться.

По-третє, відбувається згладжування кривої збільшення сум пенсійних виплат завдяки розподілу їх у часі на дедалі більшу кількість періодів, що дає змогу підвищити “коефіцієнт корисної дії пенсійних накопичень” саме для учасника фонду протягом усього терміну його перебування на пенсії. Останнє особливо важливо для осіб, котрі не мають спадкоємців та хотіли б “вибрати” всю суму пенсійних накопичень до нуля, розподіливши свої доходи у вигляді додаткової пенсії протягом усього життя, з одночасним дотриманням критерію максимізації сум щомісячних виплат.

Порівняно з виплатою довічної пенсії (довічним анuitетом) запропонований метод має такі переваги:

²⁰ На сьогодні це особливо актуально для українських жінок, які поки що виходять на пенсію на декілька років раніше за чоловіків, а живуть у середньому на 12 років довше від них. Таким чином, жінки мають середньостатистичну можливість перебувати на пенсії та отримувати пенсійні виплати з НПФ протягом 25 років, а з урахуванням права самостійно визначати дату початку отримання таких виплат із 45-річного віку — протягом 35 років.

— значно більша сума середньомісячних пенсійних виплат, оскільки до розрахунку початково не закладаються ризики “довгожителства”, тобто дожиття застрахованою особою до віку, що перевищує середньостатистичні показники тривалості життя відповідних вікових категорій. Причому, якщо на етапі перших виплат ця різниця вимірюється десятками відсотків, то в міру зростання терміну пенсійних виплат вона збільшується в рази (2—3 і більше);

— постійне зростання сум щомісячних пенсійних виплат протягом терміну їх здійснення, яке компенсує інфляційне знецінення пенсійних коштів, тоді як страхові компанії зазвичай здійснюють виплати фіксованої суми;

— більша загальна сума сукупних пенсійних накопичень (у вигляді сплачених пенсійних виплат і несплаченої суми, котра успадковується спадкоємцями застрахованої особи), що в 3—5 разів перевищує відповідні показники страховика, оскільки пенсійні накопичення у НПФ примножуються протягом усього терміну дії договору про виплату пенсії на визначений строк на суму розподіленого на користь учасника фонду інвестиційного прибутку без будь-яких вилучень;

— розрахунок пенсійних виплат має реальне фінансове підґрунтя (початково накопичену суму пенсійних коштів і розподілений на користь учасника протягом терміну дії договору інвестиційний дохід) та не містить ризику “довгожителства” учасників або ризиків банкрутства, як у разі придбання ануїтету у страховика;

— прозорість розрахунку й прогнозованість фінансових зобов’язань пенсійного фонду перед учасником у частині визначення як суми поточних пенсійних виплат, котрі розраховуються щомісяця, так і залишку пенсійних накопичень на будь-яку дату протягом усього терміну дії договору;

— збереження права власності учасника на всю суму пенсійних коштів — і початково накопичених до моменту укладання договору про виплату пенсії на визначений строк, і на суму інвестиційного доходу, що підлягає розподілу на користь учасника протягом усього терміну дії цього договору;

— повний розподіл отриманого пенсійним фондом інвестиційного прибутку між учасниками НПФ — як тими, що перебувають на стадії сплати пенсійних внесків, так і тими, які перебувають на стадії пенсійних виплат;

— успадкування всієї несплаченої суми пенсійних накопичень без будь-яких вилучень чи обтяжень відповідно до законодавства.

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків:

1. Запропонований варіант розрахунку суми виплати пенсії на термін очікуваної тривалості життя учасника фонду відповідної вікової групи й статі є модифікованим варіантом виплати пенсії на визначений строк, а отже, правомірним і доцільним для застосування в практиці діяльності НПФ поряд із використовуваним методом розрахунку суми щомісячної виплати пенсії на визначений строк (10, 15, 20 або більше років).

2. У разі надання НПФ права на роботу зі страховими внесками накопичувальної системи пенсійного страхування слід передбачити для їхніх учасників

можливість вибору пенсійного забезпечення шляхом виплати пенсії на термін очікуваної тривалості життя застрахованої особи як альтернативи довічному ануїтету²¹.

3. Проведений розрахунок сум пенсійних виплат також показує, що термін накопичення пенсійних коштів не обмежується періодом сплати пенсійних внесків, а триває протягом усього часу здійснення пенсійних виплат, який може сягати 30 і більше років для чоловіків та 40 і більше років для жінок. Отже, немає підстав для висновку, що в разі не досить тривалого періоду здійснення пенсійних внесків (15—20 років) учасник фонду не матиме достатніх накопичень для одержання пристойної пенсії.

4. Співвідношення пенсійних внесків та інвестиційного доходу в загальній сумі пенсійних накопичень змінюється на користь доходу на етапі накопичень та скорочується на етапі виплат. Причому що довшим є період накопичення, то більшою буде частка інвестиційного доходу в загальній сумі накопичень.

Із метою розширення варіантів і способів здійснення пенсійних виплат пропонується внести відповідні зміни до законодавства, зокрема:

— до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 09.07.2003 № 1058-IV, якими передбачити можливість здійснення виплат із накопичувальної пенсійної системи недержавним пенсійним фондом пенсії на визначений строк із урахуванням очікуваної тривалості життя учасника фонду відповідної вікової групи й статі;

— до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” від 09.07.2003 № 1057-IV щодо включення відповідного положення про можливість виплати застрахованим особам — учасникам накопичувальної системи пенсійного страхування пенсії на визначений строк із урахуванням очікуваної тривалості життя учасника фонду відповідної вікової групи й статі;

— до Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду, затвердженого розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 20.07.2004 № 1660 (зі змінами), якими передбачити порядок із використовуваним розрахунком розміру пенсії на визначений строк розрахунок суми щомісячних пенсійних виплат виходячи з очікуваної тривалості життя учасника фонду відповідної вікової групи й статі.

У разі внесення відповідних змін до пенсійного законодавства учасники НПФ загалом і застраховані особи — учасники накопичувальної системи пенсійного страхування зокрема матимуть більший вибір способів і джерел здійснення пенсійних виплат.

²¹ Це тим більш актуально з огляду на те, що законодавство з недержавного пенсійного забезпечення надає можливість учаснику НПФ відмовитися від укладання зі страховою організацією договору страхування довічної пенсії, право на укладання котрого передбачене умовами пенсійного контракту, якщо придбання довічного ануїтету може негативно вплинути на розмір пенсійних виплат, та на вимогу такого учасника фонду обрати виплату з НПФ пенсії на визначений строк (п. 2 ч. 1 ст. 63 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”).